

Réformes métrologiques à la fin du IIe s. av. J.-C.

Entre épigraphie et archéologie

Charles DOYEN (F.R.S-FNRS, UCLouvain)

Le décret amphictionique relatif à la drachme « d'argent »

Ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Πολύωνος, [μηνὸς Δαιδαφορίου τρεισκαιδε|κάτ᾽

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφοὺς·

I. – δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τετραῖχμ[ον] ἐν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι

1a. ἐὰν | δέ τις τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοῦντ[ων], ἢ ξένος ἢ πολίτης ἢ δοῦλος, ἀνὴρ | ἢ γυνή, μὴ δέχεται μηδὲ διδῶι καθάπερ γέγ[ραπ]ται,

– ὁ μὲν δοῦλος μαστιγωθήτω | ὑπὸ τῶν ἀρχόντων,

– ὁ δὲ ἐλεύθερος ἀποτινέτ[ω δρ]αχμὰς ἀργυρίου διακοσίας

– καὶ οἱ | ἄρχοντες οἱ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ οἱ ἀγορανόμοι [συνεπι]σχυέτωσαν ἵν' εἰσπράτ-
τη|ται παρὰ τῶν μὴ πειθομένων τῷ δόγματι τὸ προγ[εγραμμέ]νον διάφορον,

– καὶ ἔστω | τοῦ εἰσπραχθέντος διαφόρου τὸ μὲν ἥμισον το[ῦ ἀγαγόντος] ἐπὶ τὴν ἀρχὴν
τὸν ἀπει|θοῦντα, τὸ δὲ ἥμισον τῆς πόλεως·

1b. ἐὰν δὲ οἱ ἄρχοντες [οἱ ἑναρχοὶ ἐν τ]αῖς πόλεσι ἢ <ἐν> ταῖς | πανηγύ[ρ]<ε>σι μὴ
συνεπισχύωσιν τοῖς ἄγουσιν ἐφ' [αὐτοὺς τὸν ἀπειθοῦν]τα τῷ δόγματι,

– εἶ|ναι κατ' αὐτῶν τὰς κρίσεις ἐν τοῖς Ἀμφικτύοσιν, γ[εγεννημένης πρότερον ἐξ]ετάσεως
κατὰ τ[οὺς] | Ἀμφικτυονικοὺς νόμους·

Ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Πολύωνος, [μηνὸς Δαιδαφορίου τρεῖσκαϊδε|κάτ᾽

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφούς·

I. – δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τετραῖχμ[ον] ἐν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι
[...]

2a. [ὁμοίως] δὲ καὶ ἐὰν οἱ τραπ[εζῖται οἱ καθίζοντες ἐν ταῖς πόλε]σι ν καὶ ταῖς
π[ανη]|γύρεσι μὴ πειθαρχῶσιν τῷ [δόγ]ματι,

– ἐξουσίαν ἔχε[ιν τὸν βουλόμενον ἄγειν αὐτοὺς ἐπὶ το]ῦς ἄρχοντ[ας,

2b. – εἴ[ν]αι δὲ καὶ κατὰ τούτων τὰς κρίσεις,

ἐάν τινες | βού[λωνται μὴ συνεπισχύειν τοῖς ἄγουσιν, ὥσπερ κατ]ὰ τῶν [ἄλ|λ]ων γέγραπται·

II. τοῦ δὲ δόγματος τὸ ἀντίγραφον [διακομίσαι ἕκαστον τῶν ἱερομνημόνων
ἐσφραγισμένον | εἰς] τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, διαπέμψασται δὲ αὐ[τὸ τὸν γραμματέα πρὸς
πάντας τοὺς Ἑλληνας καὶ ἀναγράψαι | ἐν Δ]ελφοῖς ἐπὶ τὸν τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν [ἐν
τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις (?) ἐν ἀκροπόλει, ὅπως | πάντε]ς
ἐπιγινώσκωσιν ἣν πεποίηται οἱ[κονομίαν οἱ Ἀμφικτύονες περὶ τούτων].

Ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Πολύωνος, [μηνὸς Δαιδαφορίου τρεῖσκαϊδε|κάτ᾽

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφοὺς·

I. – δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τετραῶχμ[ον] ἐν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι
[...]

2a. [ὁμοίως] δὲ καὶ ἐὰν οἱ τραπ[εζῖται οἱ καθίζοντες ἐν ταῖς πόλε]σι ν καὶ ταῖς
π[ανη]|γύρεσι μὴ πειθαρχῶσιν τῷ [δόγ]ματι,

– ἐξουσίαν ἔχε[ιν τὸν βουλόμενον ἄγειν αὐτοὺς ἐπὶ το]ῦς ἄρχοντ[ας,

2b. – εἴ[ν]αι δὲ καὶ κατὰ τούτων τὰς κρίσεις,

ἐάν τινες | βού[λωνται μὴ συνεπισχύειν τοῖς ἄγουσιν, ὥσπερ κατ]ὰ τῶν [ἄλ|λ]ων γέγραπται·

II. τοῦ δὲ δόγματος τὸ ἀντίγραφον [διακομίσαι ἕκαστον τῶν ἱερομνημόνων
ἐσφραγισμένον | εἰς] τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, διαπέμψασται δὲ αὐ[τὸ τὸν γραμματέα πρὸς
πάντας τοὺς Ἑλληνας καὶ ἀναγράψαι | ἐν Δ]ελφοῖς ἐπὶ τὸν τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν [ἐν
τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις (?) ἐν ἀκροπόλει, ὅπως | πάντε]ς
ἐπιγινώσκωσιν ἣν πεποίηνται οἱ[κονομίαν οἱ Ἀμφικτύονες περὶ τούτων].

CID IV, 117 (ca. 121-117 av. J.-C.)

– [ἀναγράψαι δὲ τόδε τ]ὸ δόγμα ἐν Δελφοῖς, ὁμ[οίως δὲ καὶ ἐν] Ἀθ[ήναις ἐν ἀ]κροπ[όλ]ε[ι],
πέμπαντας ἀντ[ί]γραφον πρὸς τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων

– τοὺς δὲ ἱ[ερομνή]μονας ἀνενεγκεῖν τοῦδε τοῦ δόγματος ἀν[τί]γραφα ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη
καὶ τὰς πόλεις

[ὅπως] παρακολουθῶσιν ἅπαντας τὰ δεδογμένα τοῖς [ἐν Ἀθή]ναις τεχνίταις φιλόανθρωπα.

CID IV, 127 (115-100 av. J.-C.)

– τοῦ δὲ δόγματος τὸ ἀντίγραφον [διακομίσαι ἕκαστον τῶν ἱερομνημόνων ἐσφραγισμένον
εἰς] τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα

– διαπέμψασται δὲ αὐ[τὸ τὸν γραμματέα πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας]

– [καὶ ἀναγράψαι ἐν Δ]ελφοῖς ἐπὶ τὸν τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν [ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ,
ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις (?) ἐν ἀκροπόλει]

[ὅπως πάντε]ς ἐπιγινώσκωσιν ἣν πεποίηνται οἱ[κονομίαν οἱ Ἀμφικτύονες περὶ τούτων].

CID IV, 117 (ca. 121-117 av. J.-C.)

– [ἀναγράψαι δὲ τόδε τ]ὸ δόγμα ἐν Δελφοῖς, ὁμ[οίως δὲ καὶ ἐν] Ἀθ[ήναις ἐν ἀ]κροπ[όλ]ε[ι], πέμψαντας ἀντ[ί]γραφον πρὸς τὸν δῆμο]ν τὸν Ἀθηναίων

– τοὺς δὲ ἱ[ερομνή]μονας ἀνενεγκεῖν τοῦδε τοῦ δόγματος ἀν[τί]γραφα ἐ]πὶ πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς πόλεις

[ὅπως] παρακολουθῶσιν ἅπαντας τὰ δεδογμένα τοῖς [ἐν Ἀθή]ναις τεχνίταις φιλόανθρωπα.

CID IV, 127 (115-100 av. J.-C.)

– τοῦ δὲ δόγματος τὸ ἀντίγραφον [διακομίσαι ἕκαστον τῶν ἱερομνημόνων ἐσφραγισμένον εἰς] τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα

– διαπέμψασται δὲ αὐ[τὸ τὸν γραμματέα πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας]

– [καὶ ἀναγράψαι ἐν Δ]ελφοῖς ἐπὶ τὸν τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν [ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις (?) ἐν ἀκροπόλει]

[ὅπως πάντε]ς ἐπιγινώσκωσιν ἥν πεποίηνται οἱ[κονομίαν οἱ Ἀμφικτύονες περὶ τούτων].

Le tétradrachme athénien stéphanéphore

ἔδοξε τοῖς Ἀμφικτίοσι τοῖς [ἐλ]θοῦσιν εἰς Δελφοὺς·

δέχεσθαι πάντα[ς] | τοὺς Ἑλληνας τὸ ἀττικὸν τετραῖχμ[ον] ἓν δραχμαῖς ἀργυρίου τέταρσι

Le « scandale de 125 » (c. 117/116)

- **Déficit du trésor sacré**

5 « talents de (l'étalon) d'argent » (ἀργυρίου τάλαντα)

50 « talents pleins d'argent » (ἀργυρίου στερεὰ τάλαντα = τάλαντα ἄττικά)

50 « talents symmachiques d'argent » (ἀργυρίου συμμαχικὰ τάλαντα)

- **Délimitation du territoire d'Apollon**

- **Déficit d'une caisse indépendante**

1 talent symmachique 51 mines 12 statères (deux voix)

3 talents symmachiques 5 mines (une voix)

3 talents symmachiques 30 mines (deux voix)

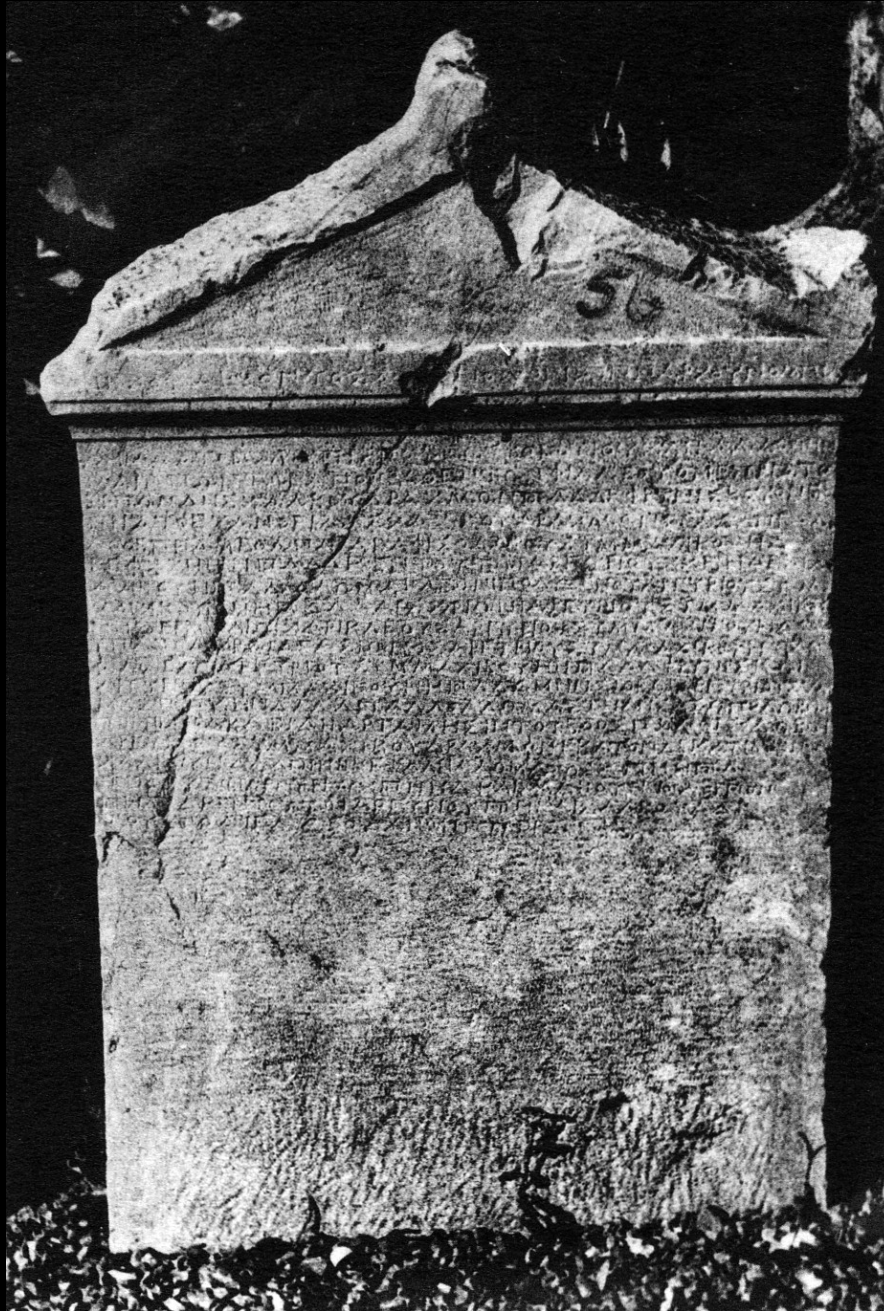
3 talents symmachiques 35 mines (dix voix)

4 talents symmachiques 5 mines (huit voix)

4 talents symmachiques 35 mines (une voix)

- **Déficit des revenus des troupeaux sacrés**

Les comptes de Pompidas

IG VII, 2426

- Μίκκου ἄρχοντος· ἀπολογία ἱπάρχου Πομπίδ[ου].
 Λῆμμα· τὸ παρὰ τῆς πόλεως· Βοιωτίου ΧΧΗ. Ἄλλο λῆμ-
 μα· ἵππων τῶν ἀποπραθέντων· Φιλλέου, ὃν ἐπρίατο
 Ἑρπώνδης χαλκοῦ δραχμῶν Γ'ΔΔΔ[Γ]· Φρυνίσκου, ὃν ἐ-
 5 πρίατο Εὐανορίδας χαλκοῦ δραχμῶν Γ'ΔΔΔΓ'Ι· ἄλ-
 λο, ὃ ἐπριάμεθα παρὰ Καφισοδώρου, συμμαχικοῦ ΗΔ.
 Κεφ(άλαιον) ΧΧΗΗΗΓ'ΔΔΔΓ'. Ἐν τούτῳ ἀργυρίου ΧΧΗΗΔ καὶ χ-
 α<λ>κοῦ ΗΓ'ΔΔΓ'. Ἄλωμα· Κλέωνι Πολυξένου ἀργυρίου συμ-
 μαχικοῦ ΗΗΓ'ΔΔΔ· Αἴσχωρι ἀργυρίου συμμαχικοῦ
 10 ΗΗΔ· Ἑρμαίω Χαρικλέους ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΔΔΔΔ·
 Ὑπατοδώρῳ Ἀγασίωνος ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΓ'ΔΔΓ·
 Φιλλέαι ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΗΓ'ΔΔΔ· Φρυνίσκῳ
 ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΗΓ'ΔΔΔ· Μνησιθέῳ ἀργυρίου συμ-
 μαχικοῦ ΗΗΔΔΔΔΓ'. Ἄλλο ἄλωμα· στήλης Ἀσωποδώρῳ[ι]
 15 Γ'Γ'ΙΙΙΙ· Ἡρακλείδῃ ἀρτάμησιν τοῦ βοός Γ· Καφισοδώρῳ
 ἀργυρίου συμμαχικοῦ δραχμῶν ἑκατὸν δέκα τιμὴν
 χαλκοῦ ΗΔΔΔΓ'Γ'ΙΙΙ. Κεφαλὴ ἀλώματος Χ[Γ']ΗΗΓ'Δ.
 Ἐν τούτῳ ἀργυρίου ΧΓ'Η<Η>Δ καὶ χαλκοῦ ΗΓ'. Λοιπὸν
 Γ'ΗΔΔΓ'. Ἐν τούτῳ ἀργυρίου Γ'Η καὶ χαλκοῦ ΔΔΓ'.
 20 Τοῦτο διελάβοσαν οἱ ἱππεῖς.

- Μίκκου ἄρχοντος· ἀπολογία ἱππάρχου Πομπίδ[ου].
 Λῆμμα· τὸ παρὰ τῆς πόλεως· Βοιωτίου ΧΧΗ. Ἄλλο λῆμ-
 μα· ἵππων τῶν ἀποπραθέντων· Φιλλέου, ὃν ἐπρίατο
 Ἑρπώνδης χαλκοῦ δραχμῶν Γ' ΔΔΔ[Γ]· Φρυνίσκου, ὃν ἐ-
 5 πρίατο Εὐανορίδας χαλκοῦ δραχμῶν Γ' ΔΔΔΓ'· ἄλ-
 λο, ὃ ἐπριάμεθα παρὰ Καφισοδώρου, συμμαχικοῦ ΗΔ.
 Κεφ(άλαιον) ΧΧΗΗΗΓ' ΔΔΔΓ'. Ἐν τούτῳ ἀργυρίου ΧΧΗΗΔ καὶ χ-
 α<λ>κοῦ ΗΓ' ΔΔΓ'. Ἄλωμα· Κλέωνι Πολυξένου ἀργυρίου συμ-
 μαχικοῦ ΗΗΓ' ΔΔΔ· Αἴσχρωνι ἀργυρίου συμμαχικοῦ
 10 ΗΗΔ· Ἑρμαίωι Χαρικλέους ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΔΔΔΔ·
 Ὑπατοδώρῳ Ἀγασίωνος ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΓ' ΔΔΓ·
 Φιλλέαι ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΗΓ' ΔΔΔ· Φρυνίσκῳ
 ἀργυρίου συμμαχικοῦ ΗΗΓ' ΔΔΔ· Μνησιθέῳ ἀργυρίου συμ-
 μαχικοῦ ΗΗΔΔΔΔΓ'. Ἄλλο ἄλωμα· στήλης Ἀσωποδώρῳ[ι]
 15 Γ' Γ' Γ' Γ'· Ἡρακλείδῃ ἀρτάμησιν τοῦ βοός Γ· Καφισοδώρῳ
 ἀργυρίου συμμαχικοῦ δραχμῶν ἑκατὸν δέκα τιμὴν
 χαλκοῦ ΗΔΔΔΓ' Γ' Γ' Γ' Γ'. Κεφαλὴ ἀλώματος Χ[Γ] ΗΗΓ' Δ.
 Ἐν τούτῳ ἀργυρίου ΧΓ' Η<Η> Δ καὶ χαλκοῦ ΗΓ'. Λοιπὸν
 Γ' ΗΔΔΓ'. Ἐν τούτῳ ἀργυρίου Γ' Η καὶ χαλκοῦ ΔΔΓ.
 20 Τοῦτο διελάβοσαν οἱ ἱππεῖς.

Rubrique	Libellé	Étalon monétaire	Somme
1.1. Recette (ordinaire)	- de la cité	(étalon d'argent) béotien	2100 dr.
1.2. Autres recettes (extraordinaires)	- cheval de Philleas	étalon de bronze	8[5] drachmes
	- cheval de Phryniskos	étalon de bronze	86 drachmes
	- chez Kaphisodôros	(étalon d'argent) symmachique	110 dr.
1.3. Total des recettes			2381 dr.
1.4. Sous-totaux		étalon d'argent (symmachique)	2210 dr.
		étalon de bronze	171 dr.
2.1. Dépenses (ordinaires)	- à Cléon	étalon d'argent symmachique	280 dr.
	- à Aiskhrôn	étalon d'argent symmachique	210 dr.
	- à Hermaios	étalon d'argent symmachique	140 dr.
	- à Hypatodôros	étalon d'argent symmachique	175 dr.
	- à Philleas	étalon d'argent symmachique	280 dr.
	- à Phryniskos	étalon d'argent symmachique	280 dr.
	- à Mnésithéos	étalon d'argent symmachique	245 dr.
2.2. Autres dépenses (extraordinaires)	- stèle	(étalon du bronze)	7 dr. 4 ob.
	- abattage du bœuf	(étalon du bronze)	5 dr.
	- à Kaphisodôros	(étalon du bronze)	137 dr. 3 ob.
2.3. Total des dépenses			1[7]60 dr.
2.4. Sous-totaux		étalon d'argent (symmachique)	1<6>10 dr.
		étalon de bronze	150 dr.
3.1. Reliquat			621 dr.
3.2. Sous-totaux		étalon d'argent (symmachique)	600 dr.
		étalon de bronze	21 dr.

Le change de Kaphisodôros

L. 5-6 : ἄλ|λο (λῆμμα), ὃ ἐπριάμεθα παρὰ Καφισοδώρου, **συμμαχικοῦ** ΗΔ.
L. 14-17: ἄλλο ἄλωμα [...] Καφισοδώρῳ | **ἀργυρίου** **συμμαχικοῦ** **δραχμῶν**
ἐκατὸν δέκα τιμὴν | **χαλκοῦ** ΗΔΔΔΓΓΓΗΙΙ.

137,5 drachmes « du bronze » = 110 drachmes « (de l'argent) symmachique »
125 drachmes « du bronze » = 100 drachmes « (de l'argent) symmachique »
5 drachmes « du bronze » = 4 drachmes « (de l'argent) symmachique »

Drachmes « d'argent » et « de bronze »

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

137,5:1

Drachme symm.
de l'argent (2,90 g)

Valeur libératoire
(398,75 g)

11:9

112,5:1

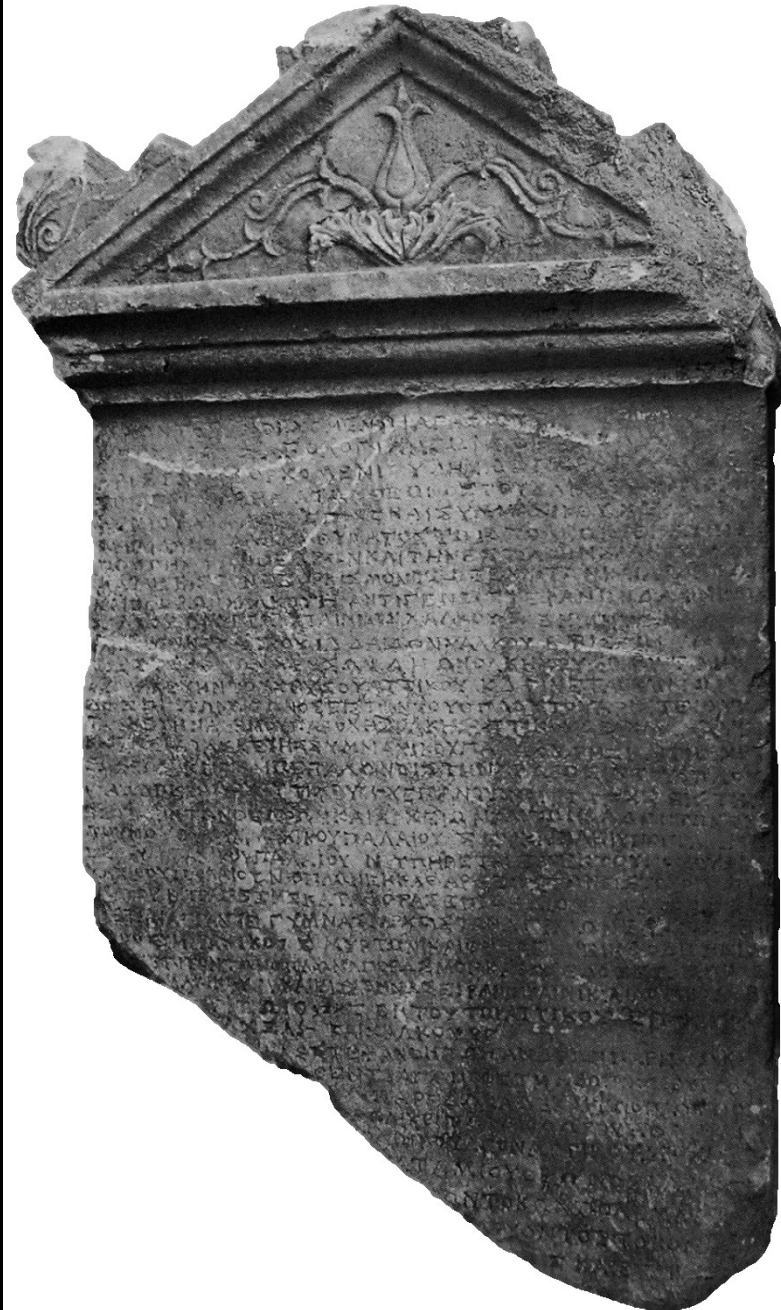
11:9

Drachme symm.
du bronze (2,37 g)

Valeur libératoire
(326,25 g)

137,5:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Rubrique	Libellé	Étalon monétaire	Somme
1. Recette	- de Théôn, trésorier de la fortune sacrée	étalon d'argent attique	6080 dr. 1 ob. 6 ch.
		(étalon d'argent) symmachique	661 dr. 4 ob.
		étalon de bronze	⟨9⟩8 dr.
2. Dépenses	- sacrifices	étalon de bronze	48 dr.
	- couronnes	étalon de bronze	6 dr.
	- bandelettes	étalon de bronze	6 dr.
	- [– – –]	étalon de bronze	14 dr.
	- torches	étalon de bronze	2 dr.
	- fabrication de 38 couronnes	(étalon d'argent) attique	4560 dr.
	- métal brut pour le bouclier	(étalon d'argent) attique	1405 drachmes
	- fabrication du bouclier	(étalon d'argent) symmachique ancien	98 dr. 2 ob.
	- dorure du bouclier	(étalon d'argent symmachique ancien)	23 dr. 2 ob.
	- 111 feuilles d'or	(étalon d'argent) attique	83 dr. 1 ob. 6 ch.
	- pour l'asylie	(étalon d'argent) symmachique ancien	200 dr.
	- au sous-secrétaire	(étalon d'argent) symmachique ancien	50 dr.
	- aux appariteurs	(étalon d'argent) symmachique ancien	50 dr.
	- lustrage des boucliers	étalon de bronze	2 dr.
	- déplacement d'une table	(étalon de bronze)	15 dr.
	- indemnité pour l'huile	(étalon d'argent) symmachique	200 dr.
	- viatique pour Thèbes	(étalon d'argent) symmachique	40 dr.
	- viatique pour Athènes	(étalon d'argent) attique	32 dr.
3.1. Total			6839 dr. 5 ob. 6 ch.
3.2. Sous-totaux		(étalon d'argent) attique	6080 dr. 1 ob. 6 ch.
		(étalon d'argent) symmachique	661 dr. 4 ob.
		étalon de bronze	93 dr.

Le décret athénien sur les poids et mesures

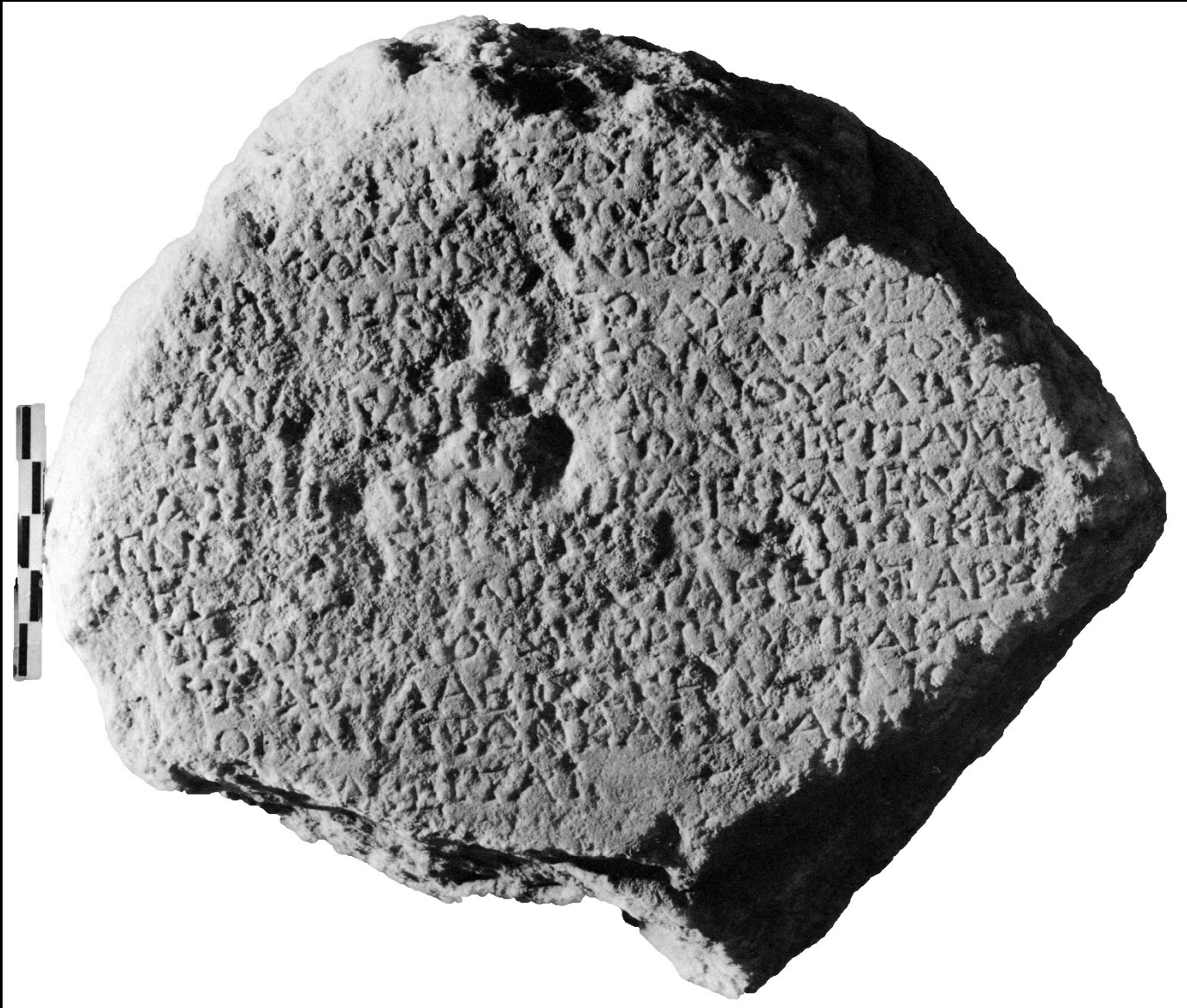
ΔΙΗΤΟΕΜΤΕΙΡΑΙΡΙΗΠΟ.....Ε.....
 ΝΑΧΘΗΟΚ.ΕΚΤΗΜΕΝΟΣΤΟΜΕΤΡΟΝΕ.....
 ΕΜΦΙΣΘΗΤΗΣΑΝΤΟΣΠΕΡΙΤΟΥΜΕΤΡΟΥ.....
 ΑΡΧΟΝΤΕΣΕΠΙΤΗΝΔΗΜΟΣΙΑΝΤΡΑΠΕΖΑΝΤΟΤΗΙΩΙ.....
 5 .ΟΚΗΡΥΞΙΜΩΝΑΛΟΓΟΝΕΑΝΔΕΟΙΚΕΤΗΣΜΑΣΤΙΓΟΥΣΘΩΠΕ.....
 ΑΡΑΝΙΖΕΤΩΑΝΕΑΝΔ.ΟΙΑΡΧΟΝΤΕΣΜΥΣΥΝΕΠΙΣΧΥΔΣΙΤΟΙΕ.ΙΔΙΩΤΑΙΣ.....
 ΗΒΟΥΛΗΟΙΕΣΑΚΟΣΙΟΙ.ΑΙΔΕΑΡΧΑΙΑΙΣΟΙΝΟΜΟΙΠΡΟΣΤΑΤΤΟΥΣΙΝΠΡΟΣΚΑΤΕΣΚΕΥΑΝ
 ΣΥΜΒΟΛΑΣΗΚΔΜΑΤΑΠΟΙΣΑΜΕΝΑΙΠΡΟΣΤΕΤΑΥΓΡΑΚΑΙΤΑΞΗΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΝ.ΠΑΖΕΤΩ
 ...ΟΠΔΑΟΥΝ.ΑΣΤΡΕΝΤΗΙΑΓΟΡΑΙΝΕΝΤΟΙΣΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΙΣΗΤΟΙΣΚΑΙΤΗΛΕΙΟΙΣΗΟΙΝΩΣΙΝΗΕΠΟ
 10 .ΡΗΣΘΑΙΤΟΙΣΜΕΤΡΟΙΣΚΑΙΤΟΙΣΣΤΑΘΜΟΙΣΤΟΥΤΟΙΣΜΕΤΡΟΥΝΤΑΣΠΕΝΤΑΓΑΥΓΑΡΤΟΙΑΥΤΩ
 .ΡΔΙΚΑΙΜΕ.ΕΤΙΕΞΕΣΤΩΝΚΔΕΜΙΑΙΑΡΧΗΙΡΓΗΣΘΑΙΜΗΤΕΜΕΤΡΑΜΗΤΕΣΤΑΘΜΙΑ
 .ΗΔΕΒΛΑ=ΤΤΩΤΟΥΤΩΝΕΩΝΔΕΤΙΣΠΟΙΗΣΗΤΩΝΑΡΧΟΝΤΩΝΗΜΕΠΑΝΑΓΚ.ΖΗ
 .ΤΟΙΣΠΟΛΕΙΝΟ.ΕΙΛΕΤΩΙΕΡΑΕΤΗΙΔΗΜΗΤΡΙΑΙΤΗΚΟΡΗΔΡΑΧΜΑΣΧΙΑΙΑΣΚΑΙΕΣΕ
 .ΤΟΥΑΠΟΓΡΑΦΗΤΗΣΟΥΣΙΑΣΠΡΟΣΤΟΥΤΟΤΟΑΡΓΥΡΙΟΝΑΘΗΝΑΙΔΝΤΩΙΒΟΥΛΟΜΕΝΩΙΟΙ
 15 .ΚΤΥ...ΝΙΣΟΥΝ.Ε.Ι.ΚΑΙΕΞΕΤΑΞΕΙΝΤΑΜΕΤΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΚΑΙΕΙΣΤΟΝΛΟΙΠΟΝΧΡΟ
 .ΑΙΕΠΙΜΕΛΕΙΣΘΑΙΤΗΝΒΟΥΛΗΝΤΟΥΣΕΞΑΚΟΣΙΟΥΣΤΗΝΑΕΙΒΟΥΛΕΥΟΥΣΑΝΕΝΤΩΙΕΚΑ
 .ΤΡΑΙΔΝΙΜΗΝΙΟΠΔΕΜΗΘΕΙΣΤΩΝΠΟΛΟΥΝΤΩΝΤΗΩΝΩΝΟΥΜΕΝΩΝΑΣΥΜΒΑΝΤΩΙΜΗΤΡΩ
 .ΡΕΣΤΑΘΜΩΙΧΡΗΤΩΙΑΛΛΑΛΙΚΑΙΟΙΣΤΟΥΣΔΕ.ΠΔΟΥΝΤΑΣΠΕΡΙΚΑΣΕΗΡΑΣΚΑΙΑΜΥ
 .ΑΛΑΣΚΑΙΗΡΑΚΛΕΩΤΙΚΑΡΥΑΚΑΙΝΩΝΟΥΣΚΑΙΚΑΣΤΑΝΑΙΑΙ=ΑΙΚΥΑΜΟΥΣΑΙΓΥΠΤΟΥ
 20 .ΑΙΦΟΙΝΙΚΟΒΑΛΑΝΟΥΣΚΑΙΕΙΤΙΝΑΛΑΛΑΤΡΑΓΗΜΑΤΑΜΕΤΑΤΟΥΤΩΝΠΔΕΙΤΑΙΚΑΙΘΕΡΜΟΥΣ
 .ΙΚΙΛΛΑΣΚΑΙΠΥΡΗΝΑΣΠΔΛΕΙΝΜΕΤΡΩΙΧΔΡΟΥΝΤΡΑΠΟΥΝΤΑΣΙΤΗΡΑΗΝΙΚ.ΙΝΙΚΙΑΤΡΙΑΠΔΟΥ
 ΑΣΤΗΧΟΙΝΙΚΙΤ.ΑΥΤΗΚΟΡΥΣΤΗΙΕΚΟΥΣΗΙΤΟΜΕΡ...ΘΩΝΔΑΚΤΥΛΩΝΠΕΝΤΕΤΟΔΕΠΛΑΤΟΣΤΟ.Χ
 ΟΥΣΔΑΚΤΥΛΟΥ.ΟΜΟΙΟΣΔΕΚΑΙΤΟΥΣΠΔΟΥΝΤΑΣΤΑΣΤΕΑΜΥΓΔΑΛΑΣΤΑΣΧΔΡΑΣΕΥΑΡΤΑΣΔ
 25 .ΦΑΤΟΥΣΚΑΙΤΑΣΥΣΧΑΔΑΣΠΔΛΕΙΝΧΟΙΝΙΚΙΚ...ΥΣΤΗΙΔΥΠΛΑΣΙΟΝΙΕΣΡΡΟΓΕΡ
 .ΧΕΙΛΟΣΓΡΙΩΝΗΜΙΔΑΚΤΥΛΩΝΚΑΙΧΡΗΣΘΑΙΑΥΤΟΥΣΧΟΙΝΙΣΕΥΑΙΝΑΙΣΕΑΝ
 .ΛΗΙΗΓΕΡΩΙΑΓΓΕΙΩΙΑΜΥΓΔΑΛΑΣΧΔΡΑΣΕΙΛΜΑΣΠΡΟΣΦΑΤΟΥΣΗΙΣΧΑΛ
 .ΟΝΗΜΕΔΙΜΝΩΝΣΙΤΗΡΩΝΕΑΝΔΕΝΕΑΛΤΤΟΝΙΡ...ΑΓΓΕΙΩΙΑΡΧΗΥΦΗΝΑΝΤ
 .ΤΕΕΝΟΝΤΑΡΑΧΡΗΜΑΛΟΚΗΡΥΓΓΕΤΩΚΑΙΤΗΝ...ΜΗΝΕΙΣΑΓΕΤΩΠΙΤΗΝ
 .ΓΖΑΝΚΑΙΤΟΑΓΓΕΙΟΝΚΑΤΑΚΟΠΤΕ...ΔΑΓΕΤΩΔΕΚΑΙΜΗΝΑΝΕΥΠΟΡΗΣΕΤΕ
 30 .ΜΑΣΕΚΑΤΟΝΤΡΙΑΚΟΝΤΑΚΟΚΤΩΠΡΟΕΤΑΣΤΑΘΜΙΑΤΑΕΝΤΩΙΑΡΓΥΡΟΚΟΠΓΑΗ.ΑΙ
 .ΝΝΕ...ΦΑΝΗΦΟΡΟΥΔΡΑΧΜΑΣΔΕΚΑΔΥΟΚΑΙΠΔΛΕ...ΔΣΑΝΠΑΝΤΕΣΤΑΛΛΑΕΑΝΤΑΥ
 .ΤΗΜΝΑΙΩΔΗΜΟΣΑΠΡΟΣΑΡΓΥΡΙΟΝΔΙΑΡΡΗΔΗΝΕΙΡΗΤΑΙΠΟΛΕΙΝΙΣΤΑΝΤΕΣΤΟΝΠΗΧΥΝΤΟΥΖΥΓ
 .ΡΟΠΟΝΑΓΟΝΤΑΤΑΣΕΙΚΑΤΟΝΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΔΙΑΧ...ΣΤΟΥΣ...ΟΡΟΥΤΟΔΕΠΕΝΤΑΜΝΥΝ
 .ΟΡΙΚΟΝΕΧΕΤΟ...ΤΗΝΕΜΠΟΡΙΚΗΜΝΑ.ΙΟΙΩΣΙΧΟΡΡΟΠΟΥΤΟΥΠΗΚΕΩΣΓΙΝΟΜΕΝΟΥΑΓΗΙΕΜΠΟΡ
 35 .ΝΑΣΕΤΩΔΕΤΑΛΑΝΤΟΝΤΟΕΠΟΡΙΚΟΝ...ΩΡΟΠ...Ν...ΕΜΠΟΡΙΚΑΣΠΕΝΤΕΟΠΔΣΚΑΙΤΟΥ
 .ΟΡΡΟΠΟΥΤΟΥΠΕΝΕΣΓΙΝΟΜΕΝΟΥΑΓΗ.ΕΝΠΟ...ΟΝΤΑ...ΝΑΣΕΜΠΟΡΙΚΑΣΠΕΝΤΕ
 .ΝΦ.ΝΑΠΑΝΤΑΤΟΙΣΕΝΤΩΙΕΜΠΟΡΙΩΙΣ.ΤΟ...ΑΙΣΡ.Ο.Ο...ΔΕΔΙΑΜΕΝΗΕΙΣΤΟ
 .ΧΡΟΝΟΝΤΑΤΕΜΕΤΡΑΙ.ΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΠΑΡΑΔΟ...ΑΘΕΣΤΑΜΕΝΟΝΕΠΙ
 .ΤΗΝΤΩΝΜΕΤΡΩΝΚΑΙΤΩΝΣΤΑΘΜΩΝΔΙΩΔΡΟ...ΘΕΟ...ΛΟ...Α...ΔΙΤΕΕΝΤΗΙΣΚΙΑΔΙΚΑΟ
 40 .ΝΩΙΔΗΜΟΣΙΩΙΚΑΙΤΩΙΕΜΠΕΙΡΑΙΕΜΕΤΑΤΟΥ...ΟΥΕ...ΕΛΕΥΣΙΝΟΥΤΟΙΔΕ
 ΣΥΝΗΡΕΤΩΣΑΝΔΙΟΝΤΕΣΣΗΚΔΜΑΤΑΤΩΝΕΚ...ΡΩΝΧ...ΟΝΩΝΤΑΙΣΤΕΑΡΧΑΙ...ΤΟ
 .ΟΙΣΠΑΣ...ΟΙΣΔΕΟΙ...ΝΟΙΣΜΗΕΣΟΥΣΙΑΔΕΧΟΝΤΕΣΙΜΗΤΟΠΘΕΝΗΜΗΤΕΣΘΕ.ΦΕΡΩΝ
 .Ν...ΤΕΣΚΕΥΑΣΜΕΝΩΝΙΚΩΝΠΑΝΗΝΤΩΝΜΟΛΥΒΔΑΚΡ...ΚΩΝ.ΤΩΝΓΕ...ΩΤΩΝ
 45 .ΕΑΝΔΕΕΙΚΑΝΑΡΓΥΡΙΟΝΠΡΑΤΤΩΝΤΑ...ΝΖΑ.Ι.ΩΩ...ΩΝ...ΟΜΑΩ...ΤΗΙ
 .ΙΝΕΞΕ...ΟΙΤΟΙΣΧΡΕΙΑΝΕΧΟΥΣΙΝΑΛΛΑ...ΟΝΜΕΝΕΝΤΕΣ...ΑΝ
 .ΖΟΝΤΩ...Ο...ΡΡΥΤΑΝΕΙΣΚΑΙΟΣΤΡΑΤΙ.ΟΣΟΣ...ΘΕΠΙΟΠΑΜΑΣΤΙΓΟΥΝΤΕΣΚΑΙΚΟΑ
 .ΕΣΤΑΤΑΡΑΛΕΙΑΝΤΟΥΔΙΚΗ.ΤΟΣΤΟΝΛΕΧΠΕ...ΟΚΑΘΕΙΣΤΑΜΕΝΟΧΕΠΙΜΕΛΙ
 .ΣΤΟΝΔΕΝΕΛΕΥΣΙΝΙΟΤΗΙΕΡΟΦΑΝΕΥΣ...Θ...ΤΑΜΕΝΘΑ...ΑΞΕΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝ
 .ΕΠΙΤΗΝΠΑΝΑΓΥΡΙΝΗΜΕΤΑΓΑΡΔΙΩΤΩΓΑ.Ο...ΜΟΣ.ΙΑΕΙΤΟΙΣ...Ο.Α.ΤΟΥΥΚΑΣ
 50 .ΝΟΙΣΔΗΜΟΣΙΟΙΣΙΕΤΑΝΑΓΓΡΑΦΗΣΑΛΛΑΝ.ΤΑ...ΕΑΝΔΕΤΙΜΗΠΑ...ΝΕ
 .ΘΩΣΑΝΥΠΟΤΩΝΤΕΤΑΓΜΕΝΩΝΕΠΑΥΤΟΥΣΚΑΤΑΤΟΥΝΦΙΣΜΑΚΑΙΔ
 .ΘΩΑΝΤΙΤΩΝΑΠΟΔΡΜΕΝΩΝ.Τ.Α...ΛΕΣΩΘΣΑΝΔΕΚΑΙΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΣ...ΣΤΟ
 .ΙΩΔΑΝΑΡΑΛΛΑΒΟΣΙΚΕΠΑ.Α...ΑΤΑΒΑΛΩΝΤΑΙΜΗΞΕ...ΦΑΥ.Ο
 .ΕΡΑΝΑΙΤΟΥΡΓΙΑΝΟΕΤΩΝ...ΤΡΟΠΟΛΙΝΣΗΚΔΜΑΤΑΤΟΥΤ...ΕΜΠΟΡΙΟΥ
 55 .ΥΚΑΙΔΕΚΑΜΝΟΥΚΑΙΔΙΔΟΥ...ΗΜΝΑΙΟΥΚΑΙΤΑ.ΤΗΝΟΡΟΥΚΑΙΧΟΟΣ
 ΑΝΔΕΤΙΣΑΛΙΣΚΗΤΑΙΚΑΚΟΥΡΓΩΝΕΠΙΤΑΜΕΤΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΚΕΜΕΛ
 .ΙΚΑΙΕΝΕΛΕΥΣΙΝΙΚΑΙΕΜΠ...ΙΚΑΙΕΝΑΚΡΟΠΟΛΕΙΑΝΤΕΑΡΧΩΝΕΑΝΤΕ
 ΑΝΤΕΕΝΜΟΣΙΟΣΙΝΟ.ΟΣΗΣΠΟΤΩΝ.ΩΙΤΩΙΚΕ...ΕΝΔΙΠΕΡΙΤΗΣΤΑΝΚΑΚΟΥΡΓΩΝ
 ΕΠΙΜΕΛΕΙΣΘΩΔΕΚΑΙ...ΟΥ...ΕΞΑΡΕΙΟΥΠΑΓΟΥΚΑΙΤΟΝΚΑΚΟΥΡΓΟΥΝΤΑΠΠΕ
 60 .ΑΛΕΤΩΚΑΤΑΤΟΥΣΕΝΤΩ...ΚΑΚΟΥΡΓΩΝΚΕΙΜΕΝΟΥΣΝΟΜΟΥΣΑΝΑΓΡΑΦΑΙΔΕΤΩ.ΤΟ
 .Α...ΣΤΗΛΑΣΙΟ...Α...ΟΣΤΑΜΕΝΟΝΑΝΔΡΑΕΠΙΤΗΚΑΤΑΣΚΕΥΗΝΤΩΝ
 .ΑΩΜΩΝΚΑΙΣΤΗΣΑΙΕΝΤΟΙΣΟΙΚΟΙΣΕΝΟΙΣΚΑΙΤΑΜΕΤΡΑΚΑΙΤΑΣΤΑΘΜΑΚΕΙΤΑΙ
 ΕΚΤΟΥΕΤΟΥ
 ΣΔΕΑΡΧΟΝΤΑΣΧΡΗΣΘ.ΤΩΙΑΥΤΩΙΜΕΤΡΩΙΚΕΧΡΑΠ.ΙΕΝΩΤΩΙΧΑΡΑΚΤΗΡΜΟΛΥ
 65 .ΩΠΡΟΣΤΟΝΕΝΤΗΣΚΙΑ...ΗΠΛΕΙΟΝΠΡΑΤΤΟΜΕΝΟΥΣΤΡΙΩΘΑΟΥΧΡΗΣΘΑΙΔΕΤΑ
 ΑΣΑΡΨΑΣΤΟΙΣΠΡΟΣΣΦΑΓΙΣΜΕΝΟΝΜΕΤΡΟΣΕΑΝΗΤΙΣΤΩΙΡΩΔΟΥΝΤΩ
 ΣΦΑΓΙΣΤΩΙΜΕΤΡΩΙΧΡΗΤΑΙ

PARS II. INSCRIPTIONS ATTICAE.

CL. I. ACTA SENATUS ET POPULI ETC.

CIG I, 123 =
 IG II², 1013

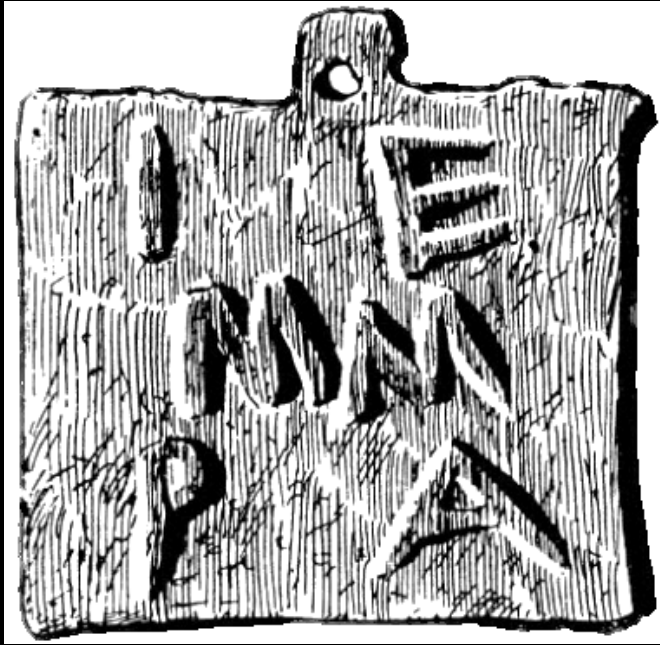
Le décret athénien sur les poids et mesures

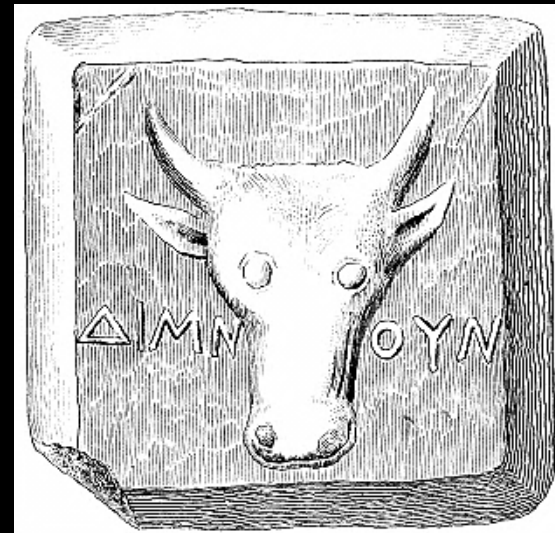
Le décret athénien sur les poids et mesures

Ἀγέτω δὲ καὶ ἡ μνᾶ ἡ ἐμπορικὴ στε[φανηφό]ρου δραχ[μ]ὰς ἑκατὸν τριάκοντα κ[αὶ] ὀκτὼ πρὸ[ς] τὰ στάθμια τὰ ἐν τῷ ἀργυροκοπίῳ· [κ]αὶ | [ρόπ]ην σ[τε]φανηφόρου δραχμὰς δεκαδύο, καὶ πωλε[ίτ]ωσαν πάντες τᾶλλα πάντα ταύ[τη] τῇ μνᾷ πληὴν ὅσα πρὸς ἀργύριον διαρρήδην εἴρηται πωλεῖν, ἰστάντες τὸν πῆχυν τοῦ ζυγ[οῦ] | ἰσόρ[ροπον] ἄγοντα τὰς ἑκατὸν πενήκοντα δραχ[μ]ὰς τοῦ σ[τε]φανηφ[ό]ρου· τὸ δὲ πεντάμνου [τὸ | ἐμπ]ορικὸν ἔχέτω [ρόπ]ην ἐμπορικὴν μνᾶν, ὅπως ἰσορρόπου τοῦ πῆχεως γινομένου ἄγῃ ἐμπορ[ι]κὰς μνᾶς ἕξ· τὸ δὲ τάλαντον τὸ ἐ[μ]πορικὸν [ἔχέτ]ω ροπ[η]ν μν[ᾶς] ἐμπορικὰς πέντε, ὅπως καὶ τοῦ[το | ἰσ]ορρόπου τοῦ π[ή]χεως γινομένου ἄγῃ ἐμπο[ρικ]ὸν τάλαντον καὶ μνᾶς ἐμπορικὰς πέντε· εἶναι | δὲ σύ]νφ[ω]να πάντα τοῖς ἐν τῷ ἐμπορίῳ μ[έ]τρ[οις] κ[αὶ] σ[τ]αθ[μ]ο[ῖς].

Retarification de la mine commerciale

Delphes, poids commercial (11e s.)
Double mine (276 dr.) : 1116,94 g

Athènes, poids commercial (f. 11e s. – d. 1er s.)
Double mine (300 dr.) : 1310,26 g

Retarification de la mine commerciale

Anciennes mesures pondérales	Augmentation	Nouvelles mesures pondérales
Mine commerciale (138 drachmes) [600,30 g]	12 drachmes	Mine commerciale (150 drachmes) [652,50 g]
Pentamine commercial (690 drachmes) [3,001 kg]	1 mine commerciale	6 mines commerciales (900 drachmes) [3,915 kg]
Talent commercial (8280 drachmes) [36,018 kg]	5 mines commerciales	65 mines commerciales (9750 drachmes) [42,412 kg]

Drachmes « d'argent » et « de bronze »

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

138:1

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

Valeur libératoire
(600,30 g)

11:8

100:1

11:8

Drachme attique
du bronze (3,15 g)

Valeur libératoire
(435,00 g)

138:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Drachmes « d'argent » et « de bronze »

Étalon « de l'argent » (ἀργύριον)

150:1

Drachme attique
de l'argent (4,35 g)

Valeur libératoire
(652,50 g)

3:2

100:1

3:2

Drachme attique
du bronze (2,90 g)

Valeur libératoire
(435,00 g)

150:1

Étalon « du bronze » (χαλκός)

Réformes métrologiques à la fin du IIe s. av. J.-C.

Entre épigraphie et archéologie

Charles DOYEN (F.R.S-FNRS, UCLouvain)